

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІВ**FREEDOM OF EXPRESSION IN THE PRACTICE OF INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS BODIES**

Сироїд Т.Л., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри міжнародного і європейського права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Фоміна Л.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри міжнародного і європейського права
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті проаналізовано положення міжнародно-правових актів (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р.) щодо регламентації права на свободу вираження поглядів. Вказано зобов'язання держав щодо права на свободу вираження поглядів, як-от: загальне зобов'язання дотримуватися свободи вираження поглядів органами державної влади; захист осіб від дій, які перешкоджають користуванню свободою думок; забезпечення включення у національне законодавство права на свободу вираження поглядів; забезпечення заборони всіх форм примусу осіб щодо дотримання або не дотримання будь-якої думки; гарантування права на свободу вираження поглядів, у тому числі право шукати, отримувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів; надання правового обґрунтування будь-якого обмеження, встановленого на здійснення права вільного вираження поглядів тощо. Вказано, що свобода вираження поглядів може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших осіб тощо. У зв'язку з цим охарактеризовано практику міжнародних правозахисних органів (Європейський суд з прав людини, Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації). Встановлено, що свобода вираження поглядів накладає особливі обов'язки та відповідальність, зокрема зобов'язання не поширювати расистські ідеї; не є безмежною. Крім того, має бути досягнутий баланс між свободою вираження поглядів, з одного боку, та зобов'язаннями держави-учасниці щодо боротьби з мовою ненависті расистського характеру, з іншого.

Ключові слова: законність, міжнародні договори, обмеження, правозахист, права людини.

The article analyses the provisions of international legal acts (Universal Declaration of Human Rights of 1948, International Covenant on Civil and Political Rights of 1966, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950) that guarantee the right to freedom of expression. The obligations of states with respect to the right to freedom of expression are specified, such as: a general obligation to respect the freedom of expression by public authorities; protecting individuals from actions that impede the enjoyment of freedom of expression; ensuring the inclusion of the freedom of expression in national legislation; ensuring the prohibition of all forms of coercion of persons to hold or not to hold any opinion; guaranteeing the freedom of expression, including the right to seek, receive and impart any information and ideas, regardless of state. It is stated that freedom of expression may be subject to such formalities, conditions, restrictions or penalties as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of national security, territorial integrity or public safety, for the prevention of disorder or crime, for the protection of health or morals, for the protection of the reputation or rights of others, etc. In this regard, it is described the practice of international human rights bodies (the European Court of Human Rights, the UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination). It is established that freedom of expression carries special duties and responsibilities, including the obligation not to disseminate racist ideas; it is not unlimited. In addition, a balance must be struck between freedom of expression, on the one hand, and the State party's obligations to combat racist hate speech, on the other.

Key words: legality, international treaties, restrictions, human rights, human rights protection.

Постановка проблеми. Право на свободу вираження поглядів покладено в основу демократії, яка забезпечує здійснення інших прав і свобод людини, гарантованих міжнародним правом людини. Здійснення цих прав без страху або незаконного втручання має центральне значення для життя у відкритому і справедливому суспільстві. На держави покладається зобов'язання щодо заборони, зокрема, ненависницьких, підбурюючих висловлювань, однак нерідкими є випадки зловживання владою шляхом ухвалення законодавчих актів, спрямованих на криміналізацію свободи вираження думок. Означене може здійснюватися з метою боротьби з тероризмом, забезпечення національної безпеки або захисту прав і свобод інших людей. Разом з цим, допустимі міжнародними договорами з прав людини і національним законодавством обмеження права на свободу вираження думок мають відповідати вимогам законності, легітимності та необхідності і пропорційності. З огляду на це, вкрай важливе значення має практика міжнародних правозахисних органів у цій сфері, що сприяє уточненню та більш чіткому розумінню змісту свободи вираження поглядів.

Окремі аспекти, присвячені питанням щодо змісту свободи вираження поглядів, міжнародно-правового

регулювання її обмеження та захисту на міжнародному універсальному і регіональному рівнях були предметом дослідження у працях таких українських дослідників: М. Баймуратов, М. Буроменський, А. Войціховський, М. Гнатюк, Т. Короткий, В. Лисик, А. Мельник, Н. Хендель та ін.

Мета статті полягає у дослідженні практики міжнародних правозахисних органів щодо реалізації права на свободу вираження поглядів.

Виклад основного матеріалу. Право на свободу вираження поглядів становить одну з головних основ демократії та є необхідною умовою для здійснення багатьох інших прав і свобод, проголошених міжнародними актами з прав людини. Зокрема, Загальною декларацією прав людини 1948 р. закріплено, що кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх вираження; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами, незалежно від державних кордонів (ст. 19) [1]. Ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. розширює положення Декларації 1948 р. щодо права безперешкодно дотримуватися своїх думок [2]. Конвенція про захист прав і осново-

положних свобод людини 1950 р. закріплює, що кожен має право на свободу вираження своєї думки. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати й поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади, незалежно від державних кордонів. Ця стаття однак не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств (ст. 10) [3].

Задля забезпечення реалізації свободи вираження поглядів міжнародними актами в галузі прав людини на держави покладається низка зобов'язань, серед яких: загальне зобов'язання дотримуватися свободи думок і їхнього вираження всіма гілками державного управління та іншими органами державної влади будь-якого рівня (національного, обласного чи місцевого); захищати людей від дій приватних осіб або недержавних утворень, які перешкоджають користуванню правом на вільне вираження поглядів; забезпечувати включення у своє внутрішнє законодавство права на свободу вираження поглядів; захищати означену свободу з будь-яких питань, у тому числі з політичних, наукових, історичних, моральних або релігійних; забезпечувати заборону всіх форм примусу осіб до того, щоб вони дотримувалися або не дотримувалися будь-якої думки; гарантувати право на свободу вираження поглядів, у тому числі право шукати, отримувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів; заохочувати незалежність і різноманітність засобів інформації; забезпечувати незалежність і видавничу свободу служб державного мовлення; гарантувати широкий доступ до урядової інформації, що має суспільний інтерес; вживати ефективних заходів щодо захисту носіїв права на вільне вираження своєї думки від катувань і примусу до мовчання; надавати правове обґрунтування будь-якого обмеження, встановленого на здійснення права вільного вираження поглядів; встановити рівні і справедливі умови доступу на ринок інформації для будь-яких ЗМІ; вжити всіх необхідних заходів для попередження монополізації і неналежного домінування з метою забезпечення різноманітності джерел інформації і поглядів [4, с. 436].

Разом з цим, здійснення свободи вираження поглядів, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [2; 3].

У разі обмеження свободи вираження поглядів з метою захисту репутації або прав інших осіб, термін «права» охоплює права людини, визнані в Пакті та в міжнародному праві прав людини. Так, наприклад, було б законним обмежити свободу вираження думок з метою захисту права голосу, закріпленого в ст. 25 Пакту 1966 р., а також прав, що містяться в ст. 17 (недоторканність особистого і сімейного життя, житла, таємниці кореспонденції). Однак, на думку Комітета, такі обмеження мають запроваджуватися з обережністю: тоді як допускається захист тих, хто голосує, від форм вираження поглядів, які передбачають залякування або примус, подібні обмеження не повинні перешкоджати проведенню політичних дебатів, зокрема, наприклад, закликів до бойкотування необов'язкового голосування [5].

Так, питання щодо співвідношення права на свободу вираження поглядів і права на повагу особистого життя було предметом розгляду у справі «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria) (№ 9815/82) 1986 р. За обставинами справи австрійський журналіст Лінгенс опублікував

у віденському журналі дві статті з різкою критикою тогочасного канцлера пана Крайського за поблажливе ставлення до одного колишнього гестапівця. Крайський обвинуватив журналіста в дифамації і суди Австрії частково визнали його винним. Щодо звернення пана Лінгенса до ЄСПЛ уряд на свій захист висунув аргумент про конфлікт двох гарантованих Конвенцією 1950 р. прав свободи слова і поваги особистого життя, які в даному випадку рівнозначні. Суд не погодився з таким трактуванням проблеми і зазначив, що вимоги плюралізму, толерантності і лібералізму, на яких ґрунтується «демократичне суспільство», набувають особливого значення в тому, що стосується преси. Саме на неї покладена місія з розповсюдження інформації та ідей з політичних питань. Якщо на пресу покладено завдання повідомляти таку інформацію та ідеї, то громадськість, зі свого боку, має право отримувати їх. У зв'язку з цим Суд не може поділяти думку віденського суду про те, що завдання преси оприлюднювати інформацію, тлумачення якої залишається головним чином за читачем. Свобода друку наділяє суспільство одним з найдосконаліших інструментів, що дозволяють дізнатися і скласти уявлення про ідеї та позиції політичних лідерів. Тому Суд визначив, що «межі допустимої критики щодо політиків як таких ширше, ніж стосовно приватної особи. На відміну від останньої, перші мають проявляти і велику ступінь терпимості до пильної уваги журналістів і всього суспільства до кожного їхнього слова і дії». Це вірно з огляду на те, що поведінка політичного лідера, його слова і справи, позиція і рішення, на відміну від приватної особи, впливають на життя безлічі людей, а також усього народу. Взв'язавши на себе відповідальність за долю країни і народу лідер, тим самим, поставив себе під соціальний контроль і суспільство має право знати, куди поведе даний лідер свій народ. Суд зауважив, що статті Лінгенса були спрямовані проти позиції канцлера Крайського, що стало реалізацією права вираження своєї думки, а не загального права поширювати інформацію. Заняття ж іншої позиції, наприклад, тієї, яку зайняли владні органи Австрії, може нашкодити прагненню журналістів робити свій внесок у публічні обговорення проблем, які зачіпають життя суспільства. Виходячи з таких позицій, Суд сформулював своє рішення, згідно з яким втручання у здійснення свободи слова паном Лінгенсом не було «необхідним у демократичному суспільстві... воно було невідповідним поставленій законній меті» [6].

Варто зазначити, що питання стосовно свободи вираження поглядів також було предметом розгляду й у діяльності міжнародних контрольних органів ООН. Зокрема, на розгляді Комітету з ліквідації расової дискримінації перебувала справа за зверненням Момоду Джаллоу (Momodou Jallow) проти Данії [7]. Заявник стверджував, що став жертвою порушення державою-учасницею статей 4 (а) і (с) та 6 Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Відповідно до вказаних положень на держави-учасниці покладається зобов'язання оголошувати злочином, що карається за законом, всяке поширення ідей, оснований на расовій перевазі або ненависті, всяке підбурювання до расової дискримінації, а також усі акти насильства або підбурювання до таких актів, спрямованих проти будь-якої раси чи групи осіб іншого кольору шкіри або етнічного походження, та не дозволяти національним чи місцевим органам державної влади або державним установам заохочувати расову дискримінацію чи підбурювати до неї [8].

За обставинами цієї справи у приміщенні данського парламенту та Міжнародного товариства вільної преси в Копенгагені відбулася виставка картин скандально відомого шведського художника Д.П. Серед виставлених робі були такі: Зображення Адольфа Гітлера з текстом: «Not only niggers have dreams»; зображення автора, на якому він підвішений за шию до мосту разом з двома іншими чор-

ношкірими особами, з текстом: «Hang on, Afrofobians»; зображення автора, на якому він постає в образі раба, який тікає від свого господаря; зображення двох лідерів ромської громади, включаючи їхні імена, з текстом: «Zigenar brott ar något gott!» (Циганська злочинність – це добре) та ін. Художник Д.П. був засуджений у Швеції за наклеп і розпалювання ненависті до етнічної групи за створення та експонування цих зображень. У Копенгагені зображення були виставлені з пояснювальним текстом щодо змісту відповідного зображення.

У 2014 р. автор подав скаргу проти Д.П. та інших осіб, у тому числі організаторів виставок. Державний прокурор Копенгагена розпочав розслідування, однак у січні 2017 р. було прийнято рішення про припинення розслідування. Прокурор зазначив, що правопорушник повинен мати намір зробити відповідну погрозу, включаючи розуміння того, що вона може викликати страх, а в даному випадку, на його думку, твори мистецтва не містили погрози такого характеру. Крім того, Прокурор зазначив, що роботи було виставлено на сатиричній художній виставці, метою якої було привернути увагу до можливих обмежень свободи вираження поглядів. Генеральний прокурор підтримав це рішення, зазначивши, що слід брати до уваги ст. 10 Європейської конвенції з прав людини, яка визначає широкі межі свободи вираження поглядів митців та суспільних дебатів.

Ця справа є примітною тим, що Комітет, досліджуючи обставини справи, підкреслив важливість права на свободу переконань та їх вільне вираження, оскільки воно гарантується міжнародним правом у галузі прав людини та вклучене до Конвенції відповідно до підпункту (d) (viii) ст. 5. Відповідно, Комітет вказав, що ст. 4 вимагає, щоб заходи з ліквідації підбурювання та дискримінації вживалися з належною увагою до права на свободу думки та її вираження. Свобода вираження поглядів у цьому контексті охоплює всі форми вираження поглядів, у тому числі вираження поглядів у формі художнього твору. Разом з цим, Комітет акцентував увагу на тому, що свобода вираження поглядів накладає особливі

обов'язки та відповідальність, зокрема зобов'язання не поширювати расистські ідеї і не є безмежною. З огляду на це, вона може підлягати певним обмеженням, у тому числі для захисту прав або репутації інших осіб, а також для захисту національної безпеки, громадського порядку, здоров'я тощо. Як наслідок, має бути досягнутий баланс між правом на свободу вираження поглядів, з одного боку, та зобов'язаннями держави-учасниці щодо боротьби з мовою ненависті расистського характеру, з іншого. Хоча, у світлі права на свободу вираження поглядів картини не завжди можна кваліфікувати як расистську мову ворожнечі, навіть якщо вони зображують расистський зміст або відтворюють расистські стереотипи, однак, зважаючи на те, що на деяких з цих фотографій були зображені конкретні особи, відомі своєю антидискримінаційною діяльністю, такі расистські напади *ad hominem* є небезпечними і виходять за будь-які прийнятні межі дебатів у демократичному суспільстві. У зв'язку з цим, Комітет встановив порушення Конвенції [7].

Висновки. Свобода вираження поглядів відіграє важливу роль у формуванні та функціонуванні демократичного суспільства, що базується на принципах верховенства права і поваги прав і свобод людини. Разом з тим, нерідко свобода вираження поглядів може бути пов'язаною із ймовірним порушенням прав людини інших осіб. Міжнародне право прав людини допускає обмеження свободи вираження поглядів в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, захисту здоров'я і моралі, для захисту репутації або прав інших осіб тощо. Разом з тим, такі обмеження можуть встановлюватися лише для тих цілей, для яких вони призначені, і вони мають бути прямо пов'язані з конкретною метою, досягнення якої вони переслідують, і бути їй співмірними. Практика міжнародних правозахисних органів свідчить про те, що тлумачення свободи вираження поглядів в аспекті дотримання прав і свобод інших осіб є досить різноманітною, що пояснюється індивідуальними обставинами в кожній справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загальна декларація прав людини (резолюція 217 А (III) ГА ООН) 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.03.2023).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 25.03.2023).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.03.2023).
4. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / Т. Л. Сироїд, О. А. Гавриленко, Л. О. Фомина: за заг. ред. Т. Л. Сироїд. 3-тє вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 494 с.
5. Human Rights Committee General comment No. 34 (Article 19: Freedoms of opinion and expression) CCPR/C/GC/34. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGb%2BWPAXiks7ivEzdmLQdosDnCG8FaJ7cпkH%2FR9YlpwV%2BAPs%2BmcJcH514VEHaUJAAZCeS1gKdFOTIUSHQDT3EiNHS2mKIF> (дата звернення: 25.03.2023).
6. Case of Lingens v. Austria (Application no. 9815/82): Judgment of 8 July 1986. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%22001-57523%22%7D> (дата звернення: 25.03.2023).
7. Committee on the Elimination of Racial Discrimination Opinion adopted by the Committee under article 14 of the Convention, regarding communication No. 62/2018 CERD/C/108/D/62/2018. URL: <https://juris.ohchr.org/SearchResult> (дата звернення: 25.03.2023).
8. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 25.03.2023).